

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/18697> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Beulakker, Eerde Hendrik Geert Taeke Maria

Title: Onderscheid moet er zijn : pleziervaren in Nederland, een cultuurgeschiedenis

Date: 2012-04-04

Deel I. SPELEVAREN, 1622-1846

De eerste jachthaven ter wereld verscheen in Amsterdam. Dit was niet toevallig; in de machtige koopmansstad van de bloeiende en waterrijke Republiek lieten welgestelde burgers speeljachten bouwen waarvoor een plek aan het IJ moest worden gevonden. Naast spectaculaire welvaart vormden destijds succesvolle scheepsbouw, groots opgezette waterfeesten en genoeg scheppen in zeilen – in plaats van vrees voor het onberekenbare water – de ideale ingrediënten voor het ontstaan van pleziervaart. Onderlinge rivaliteit en het tonen van persoonlijke rijkdom aan de hand van het jacht dat men bezat, mogen aan deze mix worden toegevoegd.

Figuur 2 Haarlemmermeer en omgeving nog voor de drooglegging, Beeldarchief Rijkswaterstaat www.beeldbank.rws.nl

Hoofdstuk 1. Nederlandleeftmetwater.nl

1a. Een watercanon in 25 vensters

Ik zal zeker niet de enige Nederlander zijn die door Amerikanen is aangesproken met de vraag 'waar hier ergens het standbeeld van Hans Brinker staat'. De zes Amerikaanse toeristen stonden naast de Stenen Man op de Westerzeedijk bij Harlingen, toen ik voorbij wandelde. Het was voor hen duidelijk dat de robuuste buste van Caspar de Robles³⁰

³⁰ Kolonel Caspar de Robles was een Spaanse veldheer, en als stadhouder en vertegenwoordiger van Alva in de Friese landen aangesteld. Toen na de Allerheiligenvloed van 1570 vooral langs de westkust van Friesland grote gaten waren geslagen, en de ruzies over verantwoordelijkheden en betaalplichten oplaaiden, greep De Robles in en een commissie bepaalde dat het hele gewest Friesland in de kosten zou

onmogelijk het jongetje kon zijn dat zijn duim in het gat in de dijk stak om zijn vaderland voor een watersnoodramp te behoeden. De Amerikaanse schrijfster Mary Mapes Dodge schreef de held Hans Brinker in 1864 in haar kinderboek *Hans Brinker, or the Silver Skates*. Hans Brinker, een achtjarige doorsnee jongen op klompen en niet toevallig de zoon van een Haarlemse sluiswachter, werd opgevoerd als redder van het vaderland. De schrijfster hanteerde een schaatstocht door Holland, waarin de legendarische geschiedenis van het land achter duinen en dijken wordt verteld, als metafoor om de Nederlandse volksaard te doorgronden. Immers, in een dichtbevolkt land dat beneden de zeespiegel ligt, is iedere bewoner op zijn hoede en heeft als kind al geleerd hoe hij of zij een lek in de dijk moet dichten. Dus is de volksaard helder: mensen die al eeuwen beneden de zeespiegel leven, redden dat alleen maar als ze solidair zijn, gelijkwaardig aan elkaar, en daardoor hun land democratisch besturen. En heeft de bekende historicus Johan Huizinga er niet volop aan bijgedragen dit oude verhaal over geven en nemen, leven en laten leven, eindeloos overleggen en het ten slotte toch met elkaar eens worden, te laten voortduren? Hij verklaarde in zijn lezingen buiten de landsgrens dat de Nederlandse 'volksaard' voortvloeide uit het waterige karakter van het land. Zo konden hoge adel en geestelijkheid in Nederland niet gedijen, want er was te weinig aaneengesloten land. Na een paar kilometer doemde er steeds weer een sloot, vaart of rivier op die niet zomaar te nemen viel. De paarden bleven herhaaldelijk steken in zompige weilanden, en uitgestrekte jachtgebieden waren er nauwelijks. Zo'n gebied was ongeschikt voor koningen, keizers en kardinalen.³¹

De Watercanon-website met Hans Brinker als tiende venster, is een onderdeel van de campagne 'Nederland leeft met water.' Met enige overdrijving kun je, aldus de website, stellen dat Al Gore met zijn film over klimaatverandering, stijgende zeespiegel en toenemende regenval, ons als bewoners van de Lage Landen wakker schudde. Water is immers altijd zowel onze vriend als vijand geweest. Onze vriend, omdat de ligging van Nederland aan zee altijd een bron van handel en dus welvaart was. Een vijand, omdat diezelfde zee bij overstromingen ineens een flink stuk van het land terugnam. In 2009 wordt, aldus 'Nederlandleeftmetwater.nl' aan een Deltawet gewerkt en het kabinet heeft hiervoor een ministeriële stuurgroep ingesteld, onder voorzitterschap van de minister-president. Het reeds opgestelde Deltaprogramma bevat een reeks watermaatregelen en projecten die invloed hebben op de werk- en leefomgeving van veel Nederlanders. Het opstellen van een Watercanon beoogt dan ook het opwekken van de belangstelling voor water en 'een bijdrage leveren door mee te doen en mee te denken met waterprojecten in uw omgeving'. De Watercanon biedt 25 vensters. De onderwerpen variëren van de eerste bewoners van 'laag Nederland', die zich op de randen van de duinen of de zandige oeverwallen langs de rivieren vestigden en later in Friesland en Groningen terpen opwierpen, tot de kunst van het inpolderen en het wegmalen van water met molens; van het ontstaan van de waterschappen tot het op grote schaal turfsteken waardoor de bodem inklonk, zakte en

bijdragen. De Stenen Man op de huidige zeedijk bij Harlingen, die met twee hoofden de dijk in de gaten houdt, is een eerbetoon. Zie Ter Haar en Polhuis, *De loop van het Friese water*, 61.

³¹ *De Watercanon*, Venster 10.

waterplassen door wind en weder tot meren werden. Andere vensters zijn: de oprichting van de VOC, de aanleg van de Nieuwe Waterweg naar Rotterdam, de aanleg van waterleiding en riool vanaf eind 19^e eeuw, de bouw van de Afsluitdijk als realisatie van de droom van ingenieur en minister Cornelis Lely, en de bouw van de Oosterscheldekering als nieuwe techniek om de zee te temmen.

Deze opsomming is een keuze uit 25 items, en zoals bij alle canons³² is kritiek op de keuzen onvermijdelijk. Zo wordt bijvoorbeeld de droogmaling van de Schermerpolder wel beschreven, maar niet die van de Haarlemmermeerpolder, toch de grootste krachttoer uit het roemrijke polderverleden van Nederland. Canonvenster 21 heet 'Een barre tocht langs Bartlehiem'. Het verhaal vertelt over de barre Elfstedentocht van 18 januari 1963. Reinier Paping werd de legendarische winnaar. Ijs is ook water, winterhard water. Water waarop mensen al in de middeleeuwen schaatsten en wedstrijden organiseerden. Ook hield men steekspelen vanaf bootjes en sleden op de slotgrachten, vestingwallen en ondergelopen land. Wellicht kende men reeds het ijszeilen. In dit kader bestaat er een oude schaatslegende uit de Lage Landen, een vertelling uit de 14^e eeuw met een zekere Lidwina van Schiedam in de hoofdrol. Lidwina heeft gekozen voor een strikt religieus kloosterleven. Toch laat ze zich nog een keer verleiden met vriendinnen uit schaatsen te gaan. Wanneer ze amper op de ijzers staat, gaat ze onderuit en breekt van alles. Dertig jaar achtereen kwijnt ze weg met hevige pijnen, in uiterst beroerde omstandigheden. Dat komt ervan als je je religieuze belofte niet houdt en je inlaat met aards genot. Door zelfkastijding echter weet Lidwina haar ziel te zuiveren. De moraal van het verhaal is evident: aardse genietingen zijn gevaarlijk, want een forse stap richting duivels kwaad. Pas in de 19^e eeuw, aldus venster 21 van de Watercanon, konden watersport en ijsvermaak zich onbelemmerd ontwikkelen. Ja, deze werden zelfs onderdeel van de herontdekking van de natuur en het begin van een gezondheidscultus rond het water. Roeien en zeilen werden sport, baden in zee werd een heilzame verkwikking voor lichaam en geest. Scheveningen, Noordwijk, Zandvoort en Domburg ontwikkelden zich tot geliefde vakantieoord, allereerst natuurlijk voor de adel en welgestelden. Ik loop met dit venster onderwijl flink vooruit op mijn verhaal over de watersport, naar de fase van de ontkerkelijking en ontzuiling in Nederland vanaf 1950, waarna ruimte kwam voor een meer hedonistische leefstijl. Naast de aanwezigheid van water en welvaart is de vrijheid tot genieten een pijler geweest voor de pleziervaartexplosie van na 1965.

³² Half oktober 2008 werd in het Maritiem Museum Prins Hendrik te Rotterdam de Maritieme Canon met vijftig vensters gelanceerd, ter aanvulling van en vanwege kritiek op de reeds bestaande Nederlandse Canon. Onvermijdelijk riep ook deze Maritieme Canon de nodige vragen op, zoals: waarom komen er juist in deze canon geen zeeslagen voor? En waarom is er geen venster over Michiel de Ruijter opgenomen? Zie Daalder, *Maritieme geschiedenis van Nederland in 70 hoogtepunten*.

1b. Twintig eeuwen strijd met water

Het woord cultuur komt van *cultura*, wat 'bewerken van' betekent en bij uitstek op mensenwerk slaat. Dat bewerken van omvat drie entiteiten: de aarde, bijvoorbeeld landbouw; de mens zelf, denk aan persoonlijke hygiëne; en de sociale omgeving, ofwel het omgaan met elkaar, bijvoorbeeld fatsoensregels.

Wie in Nederland is opgegroeid en over 'land' spreekt, zegt tegelijkertijd 'water'. En wie dat doet zegt, wel of niet bewust, ook 'boot'. Daarom beperk ik het begin van deze studie van de Nederlandse pleziervaart niet tot de eerste jachthaven in Amsterdam of tot de oprichting van de eerste watersportvereniging in Rotterdam; ik wil ook stilstaan bij een essentiële conditie voor pleziervaren: vertrouwdschap met water als resultaat van een collectief leerproces dat de inwoners van de Lage Landen in staat stelde zich tegen het water te weren, er een vertrouwensband mee te ontwikkelen, en er zelfs van te gaan houden. De geschiedenis van Nederland is een geschiedenis van leren omgaan met water, een noodzakelijke voorwaarde om niet alleen vanuit economische motieven het water op te gaan, maar ook voor het genoeg.

Water, die vormloze, onvaste, ongrijpbare en onvoorspelbare materie waarvan er op aarde en in de hemel een onbeperkte hoeveelheid is en die als een zondvloed over de aarde kan komen. Het was immers God zelf die door Zijn woord had meegedeeld dat hij de mens die hij had geschapen van de aardbodem zou vagen, 'zowel ieder mens als het vee en het kruipend gedierte en het gevogelte des hemels.' Alleen Noach vond genade in de ogen des Heren, want die was een rechtvaardig en onberispelijk man. En God gaf Noach de opdracht een ark van goferhout te bouwen en haar van binnen en buiten met pek te bestrijken.³³

Botenbouw en waterbeheersing waren noodzakelijk om op het zompige Lage Land, onderdeel van een zeedelta, grenzend aan de zee van Noordwest-Europa, te overleven. In november 2003 werd bij de aanleg van een spoortunnel bij Uitgeest een vrijwel gave 9 meter lange boomstamkano gevonden in de vulling van een oude kreek. Het vaartuig bleek te zijn gehakt uit de stam van een eik die in een veengebied had gestaan en rond 6000 voor Chr. was gekapt. De eikenhouten kano bleek tijdens zijn werkzame leven van een halve eeuw meer dan eens te zijn gerepareerd. Eerder was er in Vlaardingen ook al een boomstamkano aangetroffen, deze was 10 meter lang. Dit vaartuig moet nog een eeuw eerder de kreek hebben bevaren.³⁴ Het is niet overdreven te constateren dat de menselijke mobiliteit in het westelijke, lage deel van Nederland, uitsluitend bestond uit klauteren, lopen en peddelen. De toenmalige kolonisten zaten immers ingeklemd tussen de zee en de ondoordringbare venen, en enkel de kreek en rivieren waren begaanbaar, dat wil zeggen: varende. Alleen de grillige zandstroken waarop de woonhutten stonden waren beloopbaar. Noord- en Zuid-Holland zijn hooguit 6000 jaar oud, het jongste land van Europa. Enkel Zeeland en de naoorlogse IJsselmeerpolders zijn jonger. Opmerkelijk genoeg werd het nieuwe land eerst door jagers en een millennium daarna door hun afstammelingen gekoloniseerd. De reden

³³ *Oude Testament*, De zondvloed 6:5-9:7.

³⁴ Beukers, *Hollanders en het Water*, deel 1, 16.

moet zijn geweest dat er aan het moerassige gebied economische voordelen zaten: vis, wild, gevogelte, eetbare planten. Ook hadden zich hogere droge delen gevormd, de strandwallen; geschikt om op te wonen en zich dus op te vestigen. Hiermee ving een eenvoudige vorm van landbouw en veehouderij aan.³⁵ Later, rond 1500 voor Chr., begonnen boeren in West-Friesland greppels om hun boerderijtjes en akkers te graven in een eerste poging overtollig water te laten verdwijnen; het eerste begin van waterbeheersing. In tegenstelling tot de kop van Noord-Holland, Friesland en Groningen zijn in Holland nooit terpen opgeworpen. De mensen leefden in een omgeving waarover 47 jaar na Chr. de Romeinse cavalerieofficier Gaius Plinius de Oudere in zijn *Historia Naturalis* schreef: 'Daar overspoelt de Oceaan in zijn ontzaglijke omvang tweemaal per etmaal met vaste tussenpozen een onafzienbare vlakte, zodat men twijfelt aan de aard van het verborgene, onophoudelijk betwiste gebied: behoort het tot het land of de zee?'³⁶

De 'natte' geschiedenis van de bewoners van de te lage landen aan zee bestaat meer nog dan strijd uit waterbeheersing. Dankzij Romeins vernuft - de zuidelijke Nederlanden en ook Holland vielen de eerste vier eeuwen na Chr. binnen de Romeinse zone - wisten boeren van uitgeholde boomstammen niet alleen boten, maar ook duikers met scharnierende kleppen, dammen en lage dijken te bouwen. Bovendien groeven ze een uitgebreid systeem van kavelsloten in hun landbouwgebieden om het water te kunnen lozen. Ook werden met rietmatten en palen delen van kreken beschoeid om de woonplaats droog te houden. De afgelopen jaren zijn op verschillende plaatsen tussen Leiden en Delft omgeklapte beschoeiingspalen opgegraven. Ze hadden als oeverversteving gediend van het Kanaal van Corbulo, dat halverwege de eerste eeuw van onze jaartelling door de Romeinen was gegraven om diverse waterlopen met elkaar te verbinden.³⁷ Zo verbond het lange kanaal van Corbulo de Maas en de Rijn. Dit om de scheepvaart op binnenwater te houden en 'de Oceaan' (de Noordzee) te vermijden.

Omdat de Romeinen geen schutsluizen kenden, moesten de schepen hier en daar over speciaal aangelegde dammen worden getrokken. Opvallend is dat Zuid-Holland na de Romeinse periode vrijwel leeg moet zijn geraakt, terwijl de nederzettingen ten noorden van de Rijn bewoond bleven. Met het vertrek van het Romeinse leger verdween de actieve waterbeheersing en eveneens de scheepvaart. Vandaar dat je kunt stellen dat het 'echte' verhaal van het omgaan met het water in de middeleeuwen begint, namelijk eerst met grootschalige ontbossing, gevolgd door de ontginning van het veen. Na de houtkap voorzag, naast wind, turf als brandstof in de energie waarop Nederland verscheidene eeuwen draaide. En vanaf die tijd veranderde ongerepte natuur in een cultuurlandschap waarvan de waterstaat geen moment uit het oog mocht worden verloren.³⁸ Trouwens, niet alleen de mens nam het lage land aan zee waarop hij woonde onder handen, water en wind wisten

³⁵ Ibid., 15.

³⁶ Rooijendijk, *Waterwolven. Een geschiedenis van stormvloed, dijkenbouwers en droogmakers*, 10.

³⁷ Ibid., 20.

³⁸ Ibid., 25.

ook van aanpakken. Een gestage erosie van de kust deed de kustlijn tussen het huidige Petten en Den Helder vanaf de 9^e eeuw na Chr. zeker 4 tot 5 kilometer oostwaarts opschuiven. Het Marsdiep sloeg in de 12^e eeuw door naar het Vlie, waardoor Texel ontstond, en dankzij een serie stormvloed en in de tweede helft van de 12^e eeuw werd de laatste landrug tussen de Noordzee en het binnenmeer Almere weggeslagen, en ontstond de Zuiderzee.

In de 14^e eeuw kwam grootschalige turfwinning op gang, met als gevolg dat de dikke laag van duizenden hectaren moerassig veen met riet, wilgen en berkenbosjes verdween, overal de oevers verzwakten en de vele waterplassen tot grote meren konden uitdijen. De gevaarlijkste daarvan, het Haarlemmermeer tussen Haarlem en Leiden, dankt zijn bestaan aan veenafgravingen. Turfsteken gebeurde in kleine ploegen. Met een speciaal mes sneed men eerst de veenbodem op maat in langwerpige blokken, vervolgens sneed men de turf los. Op een kar werden de turven naar een veldje gereden om te drogen en werden ze regelmatig gekeerd. Een ploegje van zes mensen produceerde zo'n zesduizend turven per dag. In laagveengebieden, bijvoorbeeld ten zuiden van het IJ en in Noordwest-Overijssel, stuitte de turfstecker al gauw op grondwater en dan hanteerde men een baggerbeugel: een soort snijdend schepnet. Juist in deze gebieden ontstonden later de meren. Al in de 16^e eeuw was in grote delen van het land van het oude landschap niets meer over. Zo was in Holland het kleine riviertje het IJ verworden tot een zoute zee-arm die door middel van eb en vloed steeds meer land wegvrat.³⁹

In zijn standaardwerk *Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de grafelijke regeering en gedurende de Republiek*, schreef dijkgraaf G. de Vries in 1876: 'Het Noorderkwartier is, wat de geschiedenis van zijn waterstaat betreft, het opmerkelijkst en juist geschikt om afzonderlijk te worden behandeld. Voor het dijk- en polderwezen vormt het een afgerond geheel.' Holland benoorden het IJ, het Noorderkwartier, was een schiereiland, in feite een eilandenrijk, dat aan alle zijden door zout water werd omspoeld en slechts dankzij een brede duinenrij bij Beverwijk met het vasteland was verbonden. Niet verwonderlijk dat dit Noorderkwartier veelvuldig als casus heeft gediend om de vaderlandse worsteling met het water inzichtelijk te maken. De waterdreiging kwam immers letterlijk van alle kanten.⁴⁰ ⁴¹Als reactie op de kusterosie en de regelmatige stormvloed begon de bevolking in de kop van Noord-Holland terpen van 2 tot 4 meter hoogte op te werpen. In de omgeving van Schagen zijn elf hoge woonheuvels bewaard gebleven, met indertijd steeds

³⁹ Ibid., 111-112.

⁴⁰ Beukers, *Hollanders en het water*, deel 1, 23.

⁴¹ De verschillen wat betreft de strijd met het water tussen Holland en Friesland vragen een aparte studie. Een opmerkelijk verschil is dat vrijwel alleen Friesland door de zee werd belaagd en een reeks zeer zware stormvloed heeft gekend. Zo was de Allerheiligenvloed van 1 november 1570 catastrofaal. Al zijn de schattingen uit het verleden te hoog, duizenden bewoners verloren het leven. De Friezen bleven dan ook tot diep in de middeleeuwen terpen bouwen, naast de voortdurende aanleg van dijken.

Waterstaatingenieur Johan van Veen (1893-1959) berekende dat de Friese terpbewoners minstens tien keer meer kubieke meters klei en plaggen versleepten dan de inhoud van alle Egyptische piramiden bij elkaar. Zie Ter Haar en Polhuis, *De loop van het Friese water*, 21-26.

één boerderij erbovenop. Ze stammen uit de 12e eeuw, toen de omgeving van Schagen steeds meer bedreigd werd door oprukkend water in de Zijpe, de Zuiderzee en de almaar landverslindende meren in het binnenland, zoals de Heerhugowaard. De terpjes zakten steeds weg in het slappe veen en moesten regelmatig worden verhoogd, wat nogal eens met koemest gebeurde, waardoor de kern van het latere dorp Graft extra hoogte kreeg.⁴² Naast het opwerpen van terpen werd met de aanleg van dijken begonnen. De eerste dijkjes – hooguit 2 meter hoog – in de kop van Noord-Holland, lagen vaak langs de oude veenstromen waardoor het opkomende water kwam. Voor een werkelijk effectieve bescherming tegen het aan alle kanten landwinnende water was de bouw van grote omringdijken noodzakelijk. Het bekendste voorbeeld is de Westfrieze Omringdijk, al vermeld in 1249.⁴³ In de 13^e eeuw maakten de boeren een begin met de afsluiting van de zeegaten rondom het Noorderkwartier. De nieuwe dijk tussen Alkmaar en Bergen was waarschijnlijk aanleiding tot het instellen van het eerste echte waterschap in het Noorderkwartier. Al veel eerder had in feite iedere lokale gemeenschap de handen ineen geslagen om het grillige gedrag van het water te beheersen. Zo hield in het door een graaf gedomineerde Kennemerland, het plaatselijk gerecht van schout en schepenen toezicht op de waterstaat in hun rechtsgebied. Deze mannen droegen de titel van dijkgraaf of heemraad. Dijkgraaf, omdat de schout namens de graaf verantwoordelijk was voor de kwaliteit van de dijk, heemraad, omdat de schepenen de landeigenaren vertegenwoordigden. Iedere boerderij of hoeve had namelijk een bepaald deel van de dijk in onderhoud, terwijl de dijkgraaf en de heemraden de kwaliteitseisen voor de dijk opstelden en het onderhoud keurden. Voor dijken en dammen die verscheidene dorpen bescherming boden, richtte men een overkoepelende organisatie op: een waterschap.

Het eerste betrouwbare bericht over de toepassing van een watermolen is te vinden in een grafelijke rekening over de periode maart 1406 tot juni 1408. Uit die rekening blijkt dat graaf Willem IV de heemraden van Delfland had opgedragen naar Alkmaar te reizen om daar een windwatermolen te bezichtigen. Vermoedelijk betrof het een bovenkruiser: een molen met een draaibare kap op de romp, met daarin een mechanisme om de kap met de wieken in de windrichting te zetten. Tot op heden zijn er slechts elf windmolens van vóór 1500 in het Noorderkwartier getraceerd. In het Hoogheemraadschap van Rijnland stonden in 1500 meer dan dertig watermolens. Mogelijk tegelijkertijd werd er naast de bovenkruiser ook een wipmolen ontwikkeld. Deze molen bestond uit een standaard als onderstel waarop een last met wieken en een zware spil draaide. Beide molens waren uitgerust met een schoepenrad, waarmee het polderwater als het ware schep na schep maximaal anderhalve meter omhoog werd gebracht.⁴⁴ De windgedreven molens vervingen, mits er wind was, de mannen, vrouwen en kinderen, die op rij tegen de dijk op de emmers doorgaven.

⁴² Beukers, *Hollanders en het water*, deel 1, 28.

⁴³ *Ibid.*, 29.

⁴⁴ In 1634 vroeg Symon Hulsebos uit Leiden patent aan op de veel efficiëntere vijzel (schroef van Archimedes). De vijzel kon meer water in dezelfde tijd wegwerken en bovendien het water tot 3 meter opvoeren.

De eerste echte landaanwinningen waren het gevolg van inpolderen en droogmalen. Burghorn, ten westen van Schagen, een oud stuk land dat hoog opslibde en reeds een inlaagdijk had, was in 1461 de eerste polder. Het duurde krap een halve eeuw voor de landaanwinning in het Noorderkwartier echt op gang kwam. Pas na het succes van de Beemster in 1612 begon er een ware hausse in landaanwinning. Daarbij werd ieder daarvoor in aanmerking komend stuk land omgezet in cultuurgrond.⁴⁵ De aan het begin van de 17^e eeuw hoog opgelopen grond- en pachtprizen droegen veel bij aan de grote interesse kapitaal in de landaanwinning te steken, landaanwinning die borg stond voor een veilige investering. En dat kapitaal was ruim voorhanden dankzij de fortuinen die waren verdiend in de snel expanderende scheepvaart, handel en nijverheid. Voor de stedelijke elite was bezit de belangrijkste voorwaarde voor toelating tot een positie in de machtige regentenstand. Bovendien was een landgoed een begeerd statussymbool. Geen wonder dat gefortuneerde kooplieden, regenten en hoge ambtenaren elkaar vonden om van de Beemster, door landafkalving een gevaarlijk meer geworden, een polder te maken. En al speelden familierelaties een belangrijke rol, een of twee puissant rijke families konden een project als deze drooglegging onmogelijk financieren. Dus werd er een consortium van geldschietters opgericht, aangevuld met bepaalde bestuurlijk of politiek invloedrijke personen waar men niet omheen kon.⁴⁶

In april 1607 werd door de Beemstercompagnie in Den Haag de overeenkomst gesloten dat aan de Staten van Holland een octrooi zou worden aangevraagd. De aandelen van de compagnie werden uitgedrukt in 'morgens', een oppervlaktemaat van krap een hectare. Het was de bekende molenbouwer en bemalingsexpert Jan Adriaanszoon Leeghwater die ten slotte het plan van droogmaling ontwierp. In 1612 was de Beemster een bewoonbare polder. En al was de gevaarlijke Zijpe bij Den Helder amper twintig jaar daarvoor succesvol ingepolderd, bij de Beemster machtigden de Staten van Holland de baljuw, die vrijwel altijd tevens dijkgraaf was, om met de heemraden 'regt en justitie te administreren, naar de order van den lande in alle civiele en criminele zaken, den inwoners van den Beemster concernerende'.⁴⁷ Hiermee was niet alleen een dreigende binnenzee door menselijk vernuft en volhardende arbeid omgezet in leefbaar nieuw land, ook het bestuur had een vorm

⁴⁵ Beukers, *Hollanders en het water*, deel 1, 40. Een stuk land omdijken en leegpompen is één ding, de ontstane polder bewoonbaar maken is van een andere orde. In de Beemster werd optimaal rekening gehouden met de latere ontwikkeling van dorpen en markten. Zo werd op de kruispunten van hoofdwegen ruimte vrijgehouden voor pleinen. Juist in deze eerste grote droogmakerij hebben de bedijkers oog gehad voor het schone, het esthetische. Zij werden hierbij geïnspireerd door de Italiaanse architectuur, waarin nut, duurzaamheid en schoonheid samenvallen. De verhoudingen in de sloten van de Beemster waren gebaseerd op de destijds populaire proporties van 'de gulden snede', de bijzondere verdeling van een lijnstuk in twee delen. Als het langste stuk gedeeld wordt door het kortste, komt daar hetzelfde getal uit als wanneer beide stukken samen gedeeld worden door het langste stuk. Het gulden getal blijkt 1,62 te zijn. Het leverde de Beemster vier eeuwen later, in 1999, een plek op de werelderfgoedlijst van de UNESCO op.

⁴⁶ Ibid., 46.

⁴⁷ Ibid., 45.

gekregen. Of het nu de kerk, justitie, waterbeheer of kerkbestuur betrof, alle domeinen vielen onder de leiding van de schepenen en de dijkgraaf. Waar voorheen rondvis en paling zwommen, lagen nu binnen de dijken op het lage land boerderijen en dorpen: leefgemeenschappen die niet alleen droge voeten hielden en de oogsten van het nieuwe land binnenhaalden, maar ook een organisatiegraad hadden opgebouwd waarmee men niet alleen de onderlinge conflicten, maar ook succesvol het waterpeil wist te beheersen. Niet verwonderlijk dat de droogmaking van meren als de Schermer, de Heerhugowaard, de Wormer en de Purmer spoedig volgden en dat daarmee de laaglandbewoner voor het eerst het gevoel moet hebben gekregen niet meer te zijn overgeleverd aan de grillen van het water.

De stap van hier naar de droogmaking van de Haarlemmermeer (tussen 1840 en 1852), die vooral een bedreiging vormde voor Amsterdam, is een sprong die eigenlijk geen recht doet aan de lange en taaie evolutie van het Nederlandse waterbeheer tussentijds. Maar het enorme verschil in ontwikkelingsniveau toont de sprong wel. Drie machtige stoomgemalen pompten de Haarlemmermeer leeg.⁴⁸ De grootste daarvan, de Cruquius aan de noordzijde, kon maar liefst 400.000 liter water per minuut wegwerken. Een uitzonderlijk staaltje van vernuft en bij uitstek een symbolisering van de kracht, het groeiende zelfbewustzijn en het optimisme van het nieuwe koninkrijk. De centralistische tendens van het waterbeheer, die in het woelige tijdperk van de Bataafse Republiek structuur had gekregen door middel van de oprichting van Rijkswaterstaat, had zich in de loop van de 19^e eeuw voortgezet en bleek een absolute voorwaarde voor zo'n immens project als de droogmaking van de Haarlemmermeer. Het was een tijd waarin de mens dankzij nieuwe technieken en mechanisatie aanzienlijk meer greep op de natuur had gekregen. Had God vergeten in Holland het land van het water te scheiden, de bewoners raakten er inmiddels van overtuigd deze omissie eigenhandig te kunnen verhelpen. Waarmee de overmoed de wijsheid van de oude spreuk : 'Heer geef ons heden ons dagelijks brood en af en toe een watersnood', uit het collectieve geheugen dreigde te doen wegvloeien.

Totdat die stormvloed in de nacht van 13 op 14 januari 1916 de kwetsbaarheid van Nederland terug in herinnering riep. Vooral het Zuiderzeegebied werd toen getroffen; een zware noordwesterstorm stuwde het water tot uitzonderlijke hoogte tegen de zeedijken op. De dijken braken, en polder na polder werd overstroomd. Het eiland Marken kreeg het zeer zwaar te verduren; het zeewater stroomde over de te lage dijken en tal van huizen werden vernield. Meubilair en stukken huis dreven de zee op, botters in de haven sloegen tegen elkaar of op de dijk kapot. Zestien mensen verloren het leven, en een aanzienlijk deel van de Marker bevolking was tot de bedelstaf gebracht.⁴⁹ Ruim twee jaar later werd het wetsvoorstel voor afsluiting van de Zuiderzee zonder hoofdelijke stemming door de Tweede Kamer aangenomen, en kon de oude droom van de hoofdingenieur van Rijkswaterstaat en

⁴⁸ Toen uiterst langzaam het waterpeil van de Haarlemmermeer zakte, zag men niet alleen scheepsboegen en kanonnen boven het water uitkomen, maar ook muren van huisjes en kerkjes, grafzerken en skeletten; alles wat ooit door het water was verslonden.

⁴⁹ Schutte, *Marken. De geschiedenis van een eiland*, 210-214.

latere minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, Cornelis Lely, in vervulling gaan. Eind mei 1932 was de Afsluitdijk een feit. Dat 'en af en toe een watersnood', bleek voor herhaling vatbaar. De stormvloed van 1953 maakte dit op wrange wijze duidelijk. Het watergeweld veroorzaakte een van de ergste watersnoodrampen uit de Nederlandse geschiedenis. De slachting onder mens, vee en bebouwing was dramatisch, het afsluiten van de zeegaten daarna het meest verbluffende staaltje waterbeheer uit diezelfde geschiedenis. Eind november 1958 stemde de Tweede Kamer in met de Deltawet. De stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg, de Maeslantkering, was een wonder van hightech waarmee het laatste Deltawerk gereedkwam. Opnieuw had het nieuwe zelfbewuste Nederland er een symbool van onoverwinnelijkheid en onverzettelijkheid bij het bedwingen van water bij. De angst voor het water was volkomen weggeëbd.

1c. Waterwolven

Dat het jongetje Hans Brinker heel handig zijn duim in de zeedijk stopte en daarmee Nederland voor een watersnoodramp behoedde, schreef ik al. Zo ook dat historicus Johan Huizinga van mening was dat de bereidheid van de Nederlander tot overleg en het sluiten van compromissen een rechtstreeks gevolg is van een lange gezamenlijke strijd tegen opdringend water. Praten over 'de Nederlander', 'de Nederlandse identiteit' of 'de Nederlandse volksaard' mag dan gauw tot mythen en stereotypen leiden, het bestaan van een 'volksaard' op zich mag omarmd of ontkend worden, feit is dat naast het eigene van de taal, de geschiedenis en de cultuur, stevast het water als vriend en vijand gerelateerd is aan het kenmerkende van het Nederlander zijn.

Een voorbeeld ter illustratie. 'What is 'Dutch'?', vraagt historicus Han van der Horst zich af in zijn boek *The low sky, Understanding the Dutch* (1996). 'Clogs, tulips, St. Nicholas, the canals in Amsterdam, the Delta Project, a damp southwest wind in your face as you walk on the dyke, the flat expanse of the polders with their pedigree Frisian cattle?'

Zijn antwoord is dat deze zaken weliswaar deel uitmaken van een totaalplaatje, maar voor 90 procent van alle Nederlanders amper betekenis hebben.⁵⁰ De auteur sluit zich in zijn studie naar de kenmerkende eigenschappen van de Nederlander aan bij de aanpak zoals die terug te vinden is in de cursussen aan buitenlanders van het Koninklijk Tropeninstituut te Amsterdam: 'looking not so much at the way the Dutch look, but how they behave.'⁵¹ Anders gezegd: Van der Horst wil de mentaliteit die het specifieke doen en laten van de Nederlander bepaalt, op het spoor komen. Hij bespreekt in zes hoofdstukken de elementen van deze mentaliteit: *egalitarian, utilitarian, organised, trade-oriented, privacy-minded, debt of honour*.

De eigenschap *utilitarian*, gericht zijn op praktisch nut, wordt door Van der Horst zonder omhaal gekoppeld aan de strijd met het water: 'Polders, windmills and pumping stations. The need for precise coordination and cooperation. The engineers's mentality. You can manage the water but cannot force it. Social engineering. Society's water meadows. Social

⁵⁰ Van der Horst, *The low sky. Understanding the Dutch*, 12.

⁵¹ *Ibid.*, 16-17.

management, but without a masterplan. The policy of tolerance.⁵² Het kan niet anders of het niet aflatende vechten tegen en het vele lijden aan het water, wat uiteindelijk tot de overwinning leidde, heeft het nationale karakter van zijn bewoners gekneed. Hendrik Marsman bezong in zijn gedicht van 1936 die uiteindelijke overwinning: 'Denkend aan Holland zie ik breede rivieren traag door oneindig laagland gaan.'⁵³

Cordula Rooijendijk laat in haar boek *Waterwolven* zo'n dertigtal stormvloedden die in het verleden over de Lage Landen raasden, de revue passeren en plaatst daar de overlevingsstrijd van de bewoners tegenover. Een succesvolle overlevingsstrijd, vooral dankzij de kennis en kunde van dijken- en molenbouwers, baggeraars, en waterstaatingenieurs als Willem van Saeftinghe, Andries Vierlingh, Jan Adriaanszoon Leeghwater, Nicolaas Cruquius, Jan Anne Beijerinck, Cornelis van Foreest, Adriaan Volker, Cornelis Lely en Johan van Veen. Het succes van die strijd tegen het water is allereerst op rekening van toenemend technisch vernuft en ervaring te schrijven, gekoppeld aan betere materialen en technische middelen.

Maar verandering van 'mentaliteit' blijkt evenzeer een factor van belang en ook hierin schetst genoemde schrijfster, zij het impliciet, een vooruitgang. Noach bouwde een ark in opdracht van God, na diens waarschuwing dat de losbandige mens door een allesvernietigende zondvloed van de aarde zou worden verwijderd. Die straffende hand van God vormde eeuwenlang in het vrome wereldbeeld van onze voorouders een diepere verklaring voor de rampspoeden die over de mensen werden uitgestort: hongersnoden, epidemieën als de pest en cholera, oorlogen. En watersnoden. Zo was het geen toeval dat mensen als Willem van Saeftinghe, Andries Vierlingh en Jan Adriaanszoon Leeghwater niet alleen bekwame inpolderingsdeskundigen waren, zij waren ook relatief verlichte mannen die de vloek van hogerhand betwijfelden, wat hen niet tot lethargie bracht maar tot actie aanzette. De Zeeuw Willem van Saeftinghe was een respectabele dijkenbouwer-
lekenbroeder binnen de kloosterorde van de cisterciënzers. Hij beschouwde de Sint Marcellusvloed van 16 januari 1268 niet enkel als een vergelding om de puissant rijke en te lichtzinnige kloosterbroeders terug op het rechte pad van deugdzaamheid te krijgen, maar meer als een kans om zijn theorie over de noodzaak van het plaatsen van dammen haaks op de dijken te realiseren.⁵⁴ Toen op 2 november 1532 de Allerheiligenvloed vrij spel had en grote delen van Zeeland, Holland en Friesland onder water kwamen te staan, verzette Andries Vierlingh als zeer gelovig man zich tegen de kanselpreken die voorspelden dat God 'overmits onze zonden' steeds grotere en hogere vloedden over het land zou laten spoelen. Integendeel, volgens hem waren het naast de lamlendigheid van zijn landgenoten vooral het baggeren en schroeien van turf voor respectievelijk brandstof en zoutwinning, die het land deden dalen en de dijken deden verzwakken.⁵⁵

⁵² Ibid., 85.

⁵³ Ibid., 87. 'Thinking of Holland I see wide rivers winding lazily through endless low countryside'.

⁵⁴ Rooijendijk, *Waterwolven*, 45.

⁵⁵ Ibid., 69.

Jan Leeghwater was timmerman en metselaar en de belangrijkste molenbouwer en drooglegger van zijn tijd. Toen hij in 1639 eindelijk een begin maakte met het schrijven van zijn *Haarlemmer-Meer-Boeck*, broedde hij al jaren op het plan de verraderlijke Haarlemmermeer, ten zuiden van Amsterdam, droog te malen. In zijn zeilbootje voer hij frequent langs de oevers om nauwgezet de omtrek van het meer in kaart te brengen en op te meten hoeveel land de waterwolf ieder jaar weer had weten weg te vreten. Hij berekende dat er zeker honderd molens en tweeduizend arbeiders nodig zouden zijn voor een drooglegging. Maar de heren geldschieters durfden niet te investeren; de risico's waren te groot. Uit het volgende citaat uit het *Haarlemmer-Meer-Boeck* is de teleurstelling van Leeghwater te proeven: 'Dat zy, als overste bewindhebbers, gelieven hierin weinig te speculeren, en mede te helpen handhaven eendrachtelyk tesamen met goeden raad en daad, om dit grote, treffelyke, heerlyke, lofbaarlyke, noodwendige werk eens by de hand te nemen en met Gods hulpe te mogen bedyken en voltrekken.'⁵⁶

In 1622 kreeg Amsterdam een jachthaven aan het IJ. Het aantal speeljachten was inmiddels zo gegroeid dat het stadsbestuur toestemming gaf bij de Stadsherberg, ten westen van het huidige centraal station, een ruimte te laten inrichten. Al eerder hadden 'jagten, sloepen en schuijten' bij Bickerseiland een plaatsje gevonden, maar de uitbreiding van de pleziervloot dwong om te zien naar meer plaats. Anderhalf decennium later kwam er een tweede jachthaven, bij de Blauwbrug aan de Amstel.⁵⁷ De grote rijkdom van kooplieden en regenten in die eerste helft van de 17^e eeuw maakte de bouw van deze speeljachten mogelijk. Het waren particuliere luxe zeilboten, bestemd voor vertier en vrije tijd, al werden ze ook voor personenvervoer ingezet. Daarmee fungeerde het fraaie speeljacht, evenals het riante grachtenhuis en de elegante koets met paarden, als het visitekaartje van de eigenaar, dat stond voor succes, rijkdom en invloed.

Naast economische voorspoed was er aan nóg een essentiële voorwaarde voldaan voor het ontstaan van pleziervaart. Water was voor de 17^e-eeuwse mens niet meer een 'wolf', al dan niet in schaapskleren, een levensgevaarlijke tegenstander, een ontembare kracht, waarmee je hooguit in zee ging omwille van den brode, maar eindelijk steeds meer vertrouwd terrein geworden. Water was 'gevangen gezet', achter dijken opgesloten, 'gekooïd' en zeker niet meer op de eerste plaats een straf van God. Zoals de droogmakers in de 16^e en 17^e eeuw het verwoordden: het succes van dijkenbouw en droogmakerij had immers duidelijk aangetoond dat God de mens die mogelijkheid tot temmen had gegeven, en dat waterbeheer hand in hand ging met het winnen van nieuw land, dat op zijn beurt weer een bron van nieuwe rijkdom was.

Het Nederlandse pleziervaren kende een eerste, aarzelende start in 1622 met het inruimen van een bescheiden steiger in Amsterdam, die bloeiende stad aan de monding van de rivier de Amstel en gelegen aan de Zuiderzee, met een explosieve groei van het aantal *nouveaux*

⁵⁶ Ibid., 152.

⁵⁷ Daalder, *Maritieme geschiedenis van Nederland*, 33.

riches. Was rijkdom een voorwaarde voor het ontstaan van speeljachten, de veranderde relatie met het water vormde een niet minder belangrijke conditie om voor je plezier te gaan varen. De these dat de Nederlander eerst voldoende land op het water moest hebben veroverd, wilde hij van het water kunnen genieten, is goed verdedigbaar. Immers, strijd én profijt bepaalden eeuw na eeuw de betekenis van het water voor de mens. Voor de beleving van water als plaats van plezier, dus zonder de aloude dreiging van gevaar en de bittere noodzaak van het dagelijks brood, was het nodig dat de emotie die groot water oproept niet al te veel onderdeed voor de positieve emotie die de polder oproept. Deze opvatting krijgt steun zodra we het waterrijke Friesland met het waterrijke Zeeland vergelijken. *De canon van de geschiedenis van Friesland* (2008) sluit af met het venster getiteld: 'Ca. 600 na Christus tot nu. Het Fries, het verhaal van een taal.' Inderdaad, de taalstrijd, de vrijheidsstrijd en het vechten voor het behoud van de eigen cultuur, domineren de Friese canon. Het water komt in deze canon vooral als 'vriend' aan bod: de karakteristieke en veilige terp van Hogebeintum, het *Skûtsjesilen*, de Elfstedentocht, de Afsluitdijk en het watertoerisme. Zeeland heeft nog geen canon geschreven. Maar ik ben ervan overtuigd dat de toekomstige schrijvers van een Zeeuwse canon weinig op zullen hebben met hun water, of het nu de inundaties aan het eind van de Tweede Wereldoorlog zijn, de watersnoodramp van 1953, of het onder water zetten van de Hedwigepolder. Water heeft de Zeeuwen aanzienlijk meer leed dan plezier berokkend en de groei van de watersport in Zeeland heeft hier dan ook onder geleden. In watersportkringen wordt wel beweerd dat 'de Zeeuwen met de rug naar het water staan'. Hiermee wordt bedoeld dat de watersport in deze provincie, althans voordat de zeearmen waren afgesloten, nooit tot ontwikkeling is gekomen. Zelfs vandaag de dag loopt de watersport in Zeeland in vergelijking met de rest van het land nog altijd achterop. In Zeeland werd pas in de jaren 30 van de vorige eeuw de eerste watersportvereniging opgericht.⁵⁸ Behalve dat de Zeeuwen in hun recente geschiedenis het meest van overstromingen te lijden hebben gehad, beschikken ze ook niet over plassen en meren, wat Holland en vooral Friesland wel doen. Watersport ontkiemt goed op kleinschalig water dat veilig en behaaglijk is voor kinderen en ouders: grintgaten, meertjes en dode rivierarmen. Watersport en open zee hebben daarentegen altijd een moeizame verhouding gekend.

⁵⁸ Vereniging voor Watertoerisme Schelde, opgericht op 9 juni 1934.

